

**Натисніть тут, щоб
купити книгу на сайті
або замовляйте за телефоном:
(0352) 51-97-97, (067) 350-18-70,
(066) 727-17-62**

Ж а к Ш е с с е

Н Е Л Ю Д

Перекладено за виданням: Jacques Chessex. L'Ogre. — Paris: Bernard Grasset, 2007.

© Éditions Grasset & Fasquelle, 1973.

La traduction de ce livre a bénéficié du soutien de Collège de traducteurs Looren, Suisse, et de Pro Helvetia, Fondation suisse pour la culture.

Переклад цього твору здійснено за підтримки Будинку перекладачів Лорен, Швейцарія, і "Pro Helvetia", Швейцарського фонду культури.

З французької переклав Петро Тарашук

Жак Шессе

НЕЛЮД



ПРО АВТОРА

Жак Шессе (1934–2009) — відомий швейцарський франкомовний письменник, поет і художник, єдиний швейцарський письменник — лауреат Гонкурівської премії (1973), крім того, лауреат Гонкурівської премії з поезії (2004), а також лауреат інших премій, зокрема Шіллера (1963), Малларме (1992), премії французької мови (1999), великої премії Жана Жюно (2007), Сада (2010), кавалер ордену Почесного Легіону (2002).

Жак Шессе народився в родині лінгвіста та письменника, навчався у Фрібурі та Лозанні на філологічному факультеті, спеціалізувався з французької мови і латини, працював викладачем. Першу поетичну збірку опублікував 1954 р.

1956 р. батько Шессе наклав на себе руки, й відтоді творчість письменника перебувала під впливом драматичної смерті тієї суворої, але любої постаті.

Після роману «Нелюд» Жак Шессе міцно утвердився як провідний письменник франкомовної швейцарської літератури, творив у рідній місцевій літературній традиції й водночас підтримував літературні зв'язки з Парижем.

2003 р. в Національній швейцарській бібліотеці в Берні Жаку Шессе була присвячена велика виставка під назвою «Смерті менше, коли більше мистецтва».

Цього ж року він отримав велику премію французької мови за увесь творчий доробок і велику премію французького престижу Французької академії.

Жак Шессе помер від серцевого нападу під час конференції в публічній бібліотеці, присвяченій театральній адаптації його оповідання «Признання пастора Бюра», відповідаючи жінці, яка несамовито звинувачувала його за підтримку Романа Поланського.

Жак Шессе — автор кільканадцятьох романів, зокрема «Смерть праведника» (1996), «Перед світанком» (2006), «Вампір із Ропра» (2007), «Останній череп маркіза де Сада» (2009), «Осанна» (2013), численних поетичних збірок, збірок оповідань, літературно-критичних статей і статей про мистецтво.

«Коли ти перестанеш дивитися на мене?»

Йов, 7, 19.

I

КРЕМАТОРІЙ

«Відійди від мене, бо дні мої — тільки подих».

Йов, 7, 16.

Його мука почалася ввечері.

Передусім, сівши в барі готелю “*Angleterre*” перед замовленими стравами, він помітив свою дивну самотність. За іншими столами сміялися, розквітлі й засмаглі жінки відповідали на жарти вродливих чоловіків. Молодь трималася за руки. Жан Кальме, похмурий і скутий, ретельно совав по тарілці три шматочки окуня, ще раз скропив їх лимонним соком, потім штовхнув виделкою один шматочок філе, іронічно виставивши його проти двох інших, але й далі не наважувався піднести його до вуст. У келиху грілося вино. Вже цілу годину Жанові Кальме не давав спокою один образ. Він вагався, чи дивитись на нього, відтручував його, запихав у темні верстви пам’яті, бо знав, що страждатиме, тільки-но той виразно постане в його уяві. Але розмитий образ впливав на поверхню, наполягав, і тепер Жан Кальме вже не міг нехтувати його на темному тлі, завдяки якому він ставав ще виразнішим. Самотність раптом стала нестерпною, і вся картина засвітилася.

То була дуже давня сцена, яка поставала тисячі разів за доби, коли він ще жив із родиною, в Лютрі, на березі озера, в домі, приголомшеному сварливими криками під шелестом тополь і ялин. Сіли вечеряти. Батько, дебелий і гладкий, уместився на чільному місці. Сяєво призахідного сонця зачервонило йому лиснуче золотаве чоло, та й грубі руки вилискували помаранчевим світлом, його сила була очевидна й щаслива, м’язи і твердий жир

надимали на грудях сорочку, розстебнута над лісом сивої волосні поміж пипками, які двома грудочками випиналися під бавовною. Кімната навколо батька, здавалося, занурилась у ніч. Але понад пільмою, яка підіймалася з підлоги і далеких кутків просторої кімнати, височіла його осяяна зосереджена маса, ще одне непомильне й огидне сонце, що червоніло, яскріло й променилося всією своєю могутністю.

Батько ревно допався до їжі, і Жан Кальме, сидячи за протилежним краєм столу, з гидливістю слухав звуки, які долинали з його пащі. Плямкання і посмоктування були йому огидні, мов признання в паскудстві. Розмовляли мало, брати і сестри переглядалися, мати швидко ковтала їжу, ненастанно підводилася, дріботіла з кухні в кімнату, сіренька, залякана мишка. Марта, швейцарська німкеня, яка була в домі за служницю, з осудом дивилась у свою тарілку. Лікар ненастанно жував і глитав, але його нещадний погляд прикипав до кожного члена родини, пробігав геть усіх від одного краю столу до другого, потім назад, і Жан Кальме був у відчаї, що його знову пронизують ті всемогутні очі, які нишпорили в його душі й розгадували її. Під їхнім синім вогнем він блід, одразу почувався прозорим і цілком безборонним, нездатним приховати бодай що-небудь від страхітливих зіниць. Лікар знав усе про нього, лікар читав у його душі, бо ж був господар, і господар сидів, товстий, масивний, непроникний у своїй зосередженій силі й червоний у надвечірньому сонці.

Сором і відчай краяли серце Жана Кальме. Батько знав його бажання хробака. Знав про схованку з липкими носовичками. Він бачив усе одним поглядом. Жан Кальме опустив очі в тарілку, не здатний уникнути погляду інквізитора. Сум здушив йому горло, і Жанові хотілося обняти старого за шию і плакати всіма сльозами свого тіла на лунких і широких грудях. Адже Жан Кальме любив батька. Він любив його, любив ту масивну й причаєну силу, ненавидів той апетит і заздрив йому, любив той владний голос, а водночас боявся його. Мерзенний страх стримував його і не давав підбігти до лікаря, пригорнутись до нього. Жан соромився цього боягузтва, наче зради.

Вечеря давно вже скінчилася, лікар гучно сьорбав каву, і ніхто не наважувався встати. Служниця метушилася, ходячи

навшпиньки. Нарешті запалили лампи, то був сигнал, притьмом побажавши на добраніч, кожен мерщій вискакував із їдальні й тікав ховатися в своїй кімнаті, наче в потаємній норі. А Жан Кальме й далі не міг оговтатись від свого випробування. Хлопцеві здавалося, ніби погляд неблаганного судді йде за ним, вивчає його кризь стіни. Жан до пізньої ночі ще шукав у книжках притулку або розваги. Він лягав, і, якщо піддавався своєму бажанню, кожна жилка його тіла корчилася на думку, що батько заскочить його, ба гірше: що той бачить, спостерігає його.

Жан мав п'ятнадцять років. Тієї пори, намагаючись приховати щось від того погляду, він інколи вдавався до дрібних крадіжок. Прагнув зміцнити себе таємницею. Заходив до книгарні, невимушено й розважливо перебирав книжки, а потім раптом запихав до кишені збірку поезій чи журнал і виходив на вулицю, відчуваючи тягар, тьмяність, які захищають його від батька. Він мав нарешті свій куток, криївку, місце, заховане від цензора! Але Жан Кальме любив батька. Чому він не казав йому про це? Сльози наповнили очі Жана Кальме, що сидів якусь мить без жодної думки. Потім заходився їсти холодну рибу і спробував опанувати себе, підбивши підсумки. Мені тридцять вісім років, сказав він собі. Я викладач гімназії. Шістдесят бешкетників і бешкетниць думають завдяки мені. Але спогад про молодь не звеселив його, навпаки, він почувався надто самотнім, надто, хоч як дивно, засмученим, щоб удавати, ніби він править дітям за найменший взірець, ніби дає їм бодай що-небудь. Вино й поготів не збадьорило Жана Кальме. Він оплатив рахунок і пішов замкнувся вдома.

Ліг і не міг заснути. Пригадав ранкову церемонію. Радість звільнення, відчута в крематорії, мучила його, як докори сумління. Він намагався, бо ж прочитав таку пораду в журналах, лишити тіло та кінцівки без ніякого контролю з боку волі, і вже піддавався першому заспокоєнню, як раптом подумав: я вдаю небіжчика. Зразу прокинувся біль. Жан Кальме знову побачив цвинтар Буа-де-Во, охайні алеї, тисячі могил; на дні кожної ями лежить скелет, труп, який розпадається і ще зберігає залишки форми людини, якою був колись. У словах «останній спочинок» учувається фамільярність простої і доброї звички, і в ній, хоч як смішно, майже непомітна могутність смерті. Ця думка, пронизавши серце

Жана Кальме, зрештою заспокоїла його, він збагнув, що той стан майже такий, як у нього. Могила — наче звичайнісіньке ліжко. Його кістки зберезуться. Череп, зуби, переломи, зріст небіжчика можна легко впізнати, можна побачити пломби на зубах, персні, клапті одягу. Цей різновид суто матеріального виживання раптом видався Жану Кальме не менш неоціненним, ніж вічність. А він, що він зробив із батьком? Що вони вирішили, брати і сестри, з чим вони змусили його погодитись? Як їх послухати, то немає нічого гидкішого за тіло, яке гниє під тоненьким шаром землі. Годилося подумати про матір. Образ лікаря, що розкладається, ненастанно переслідував її. Де ж гігієна! Стояла напрочуд тепла осінь. Ще одна причина. Такої пори небіжчики розкладаються швидше. Жан Кальме, відчувши полегкість, погодився. Лікаря обернуть у прах. Не слід лишити жодного шансу зберегти в ласкавій землі його снагу, яка обурювала й доводила до відчаю. Треба знищити ту силу, м'язи і навіть очі, що їх марно закрили на кілька годин грубими червоними повіками. Знищити батька. Обернути його в купку праху на дні урни. Той прах — наче пісок. Безіменний і безголовий порох. Сліпий пісок.

А тепер Жан Кальме картав себе на думку про урну. Куди її поставлять? Він не мав певності, що мати потім не захоче тримати її вдома. Представник Погребової служби церемонно попередив братів і Жана: мовляв, інколи вдова наполягає і прагне зберігати прах у своєму саду, у вітальні, навіть коло узголів'я свого ліжка, щоб не розставатися зі своїм любим чоловіком. Тієї миті Жан Кальме всміхнувся в душі, відчувши жаль до такої забобонної вірності. А тепер, коли ліг у вологій пітьмі, змучений важкими простирадлами, спогад про слова того службовця стривожив його, став невідчепним: може, наївне бажання тих жінок походить від глибинного інтуїтивного здогаду про чари, які нададуть урні та її жалюгідному вмістові страхітливого значення присутності? Може, останки, які, думав Жан, не мають ніякої влади, набувають унаслідок глупоти маразматичних старих бабів лиховісного значення? Та ні, краще переконати себе в невинності сміховинної жменьки покидьків. Сміття. Жану Кальме подобалося згадувати про скромність кількох мудреців, які просили розвіяти їхній прах у лісі, над полем або посипати ним, мов дрібнесеньким

срібним дощиком, плинні води. Він уявив собі легкість того посі-
ву над річкою, його втечу поміж тінистих берегів, дуже швидко
він розчиниться у воді й сам стане водою, яка довго тектиме, аж
поки зникне в морі або випарується клубочком пари. Жан Кальме
виразно побачив душу того мерця між хмар, щасливу остаточною
впевненістю, що настав край її земній долі. Він заздрих тій смерті
й тій душі.

Жан Кальме повернувся, перекрутився, спробував заспоко-
їтись, повторюючи собі, що прах батька тепер ще в крематорії,
в алюмінієвій скриньці, замкненій висячим замочком і пронумеров-
ваній, службовець замкнув його там тільки сьогодні вранці. Коли
Жан Кальме нарешті заснув, йому снилось, як він хапається за
чорну траву, видираючись на вершину крутого схилу. Коли доліз
до середини, на нічному небі над ним проступили зненацька кон-
тури величезного бугая, страховисько метнулось до нього й роз-
чавило. Згодом Жан часто згадував це моторошне сновиддя.

Гімназія дала Жанові Кальме два дні відпустки на похорон.
Сьогодні він ще вільний. Він став думати про вечірню зустріч. Її
призначили на восьму годину, в Лютрі, всі сядуть навколо столу
в ідальні перед примарою лікаря на чільному місці. Почитають
номенклатуру, погортають сторінки каталогу: на лівій сторінці
в маленьких чорних рамках ретельно відтворено фотографії урн,
які вже є на фабриці, а на правій — зазначено їхні розміри, пе-
реваги і теперішню ціну, інколи виправлену кульковою ручкою.
Жан Кальме здивувався своїй новій і глибокій цікавості до найріз-
номанітніших категорій похоронного причандалля. Тиждень тому
він ще нічого не знав про публікацію повідомлень про смерть, про
вибір труни, про візитні картки виробників урн і цвинтарних мар-
мурників. Не знав навіть географії цвинтаря, хоча їздив машиною
вздвож його нескінченного бічного муру щоразу, коли спускався
на берег озера. Вдосвіта йому здалося, ніби перед ним зненацька
відкрилася величезна розгалужена царина і він ходить там, ди-
вуючись її розмаїттю та ієрархічній будові. Десь опівдні, неначе
мимоволі, він спустився пішки до цвинтаря, в захваті від кілько-
сті погребових підприємців, скульпторів, граверів, мармурників,

мозаїстів, майстерні й вітрини яких тиснулися в околицях цвинтаря. Раніше він ніколи не помічав їх.

Цього ранку, Жан Кальме, зосередившись на тому погребовому розмаїтті, раптом забув про справжню мету свого візиту. Потім згадав про батька і спохмурнів. Зайшов до кафе, де вчора вранці, точнісінько такої самої години, їм подали сніданок після виходу з крематорію. Те кафе мало добру назву: “*Reposoir*”¹. Офіціанти не впізнали його, але в глибині зали, в своєрідній ніші, замовленій учора для родини лікаря, сьогодні сиділа за столом інша родина, перед такими самими пляшками, такими самими чашками чаю, такими самими тістечками, і це видовище на мить збадьорило Жана Кальме. Ніщо не мало значення, бо ці самі сцени могли відбуватися день у день, проте ані власник, ані обслуга кафе не помічали нічого іншого, крім родини в чорному, завжди однакової, яка три-чотири рази на день збиралася в глибині зали, щоб відзначити прихід смерті.

Жан Кальме опанував себе майже нелюдським зусиллям волі. Його тіло зразу почало насолоджувалось тінистою свіжістю кафе, душа тішилася самотністю. Слава Богу, лікар тепер — лише тоненький шар попелу на дні скриньки, замкненої на ключ. На скриньці була приклеєна бирка, і Жан Кальме ретельно записав у блокноті зазначений номер. Цей блокнот лежав тепер у кишені. Він намацав малесеньку книжечку крізь оксамит жилетки, над серцем, яке знову билосся розміряно. Усе гаразд.

А надворі припікало сонце, осяяні стіни будинків аж засліплювали. Жан Кальме з досадою думав про сьогоднішню вечірню зустріч. Знову розмовлятимуть про лікаря. Примара величезної червонопикої постаті реготатиме, вишкіривши всі зуби, в кінці столу. П'ятеро дітей стишать голоси, щоб розібратися в подробицях смерті і спадщини. Мати пройде по кімнаті, не мовлячи й слова, зникне, повернеться навшпиньки з кавником у руці, мовчки налле кожному кави. Подробиці смерті... Приголомшений, Жан Кальме збагнув, що нічого не знає про смерть батька. Йому повідомили новину по телефону в гімназію, сам він до телефону не підходив, і тієї миті чуття полегкості, відчуте, як блаженне одужання, не дало йому змоги уявити собі останні миті життя батька і стерло

¹ «Спочинок» (фр.). Тут і далі примітки перекладача. — *Перекл.*

його цікавість трохи згодом, коли він опинився перед медиком, що був із батьком до самого кінця. Тоді б йому було неважко розпитати, навіть дуже стримано, як лікар пройшов у свої останні двері. Але не запитав нічого. Жан Кальме уник товариства медика. Він тільки на мить опинився поряд із ним, коли зайшли до кафе, але дуже уривчаста розмова не вийшла за межі відповідних обставинам банальностей. «То було жахливо», — приказувала мати, але це слово, дарма що тільки воно пасувало Нелюдові, було, хай там як, застосовним до всього і не сповіщало нічого певного про останню драму. Отже, скінчилося, думав Жан Кальме. Не розумію, навіщо мені страждати і просити докладно розповісти про його смерть. Просто настала його черга. Справедливість таки існує. Жан проймався цією думкою, насолоджуючись регулярністю пульсу, що виразно бився на зап'ястку, і рухом повітря, яке дванадцять разів за хвилину наповнювало йому легені. Повітря, поглинуте і випущене. Биття крові. Якби я вдавав, що душуся, сказав собі Жан Кальме, я б припинив дихати, як колись, побачив би все в чорному, побачив би, як крутяться в голові бурі кола, відчув би, як надимаюсь, а потім лускаю, почув би ті самі дзвони, які несамовито бамкали в моїй голові... Жан Кальме, що мав тоді сім років, знайшов латку трави в глибині саду в Лютрі, ліг на землю, і стеблинки нещодавно скошених трав кололи йому лопатки крізь тоненьку сорочку. Треба було негайно вмерти, щоб бути не менш сміливим, ніж герої та лицарі з підручника історії. Він пригадав Жанну д'Арк у пекучому полум'ї і смертельно пораненого Роланда, що сурмить у ріг під скелями, його легені кривавим дощем розриваються в глибині горлянки. Хлопчик розкинув руки, немов катований, втягнув величезну кількість повітря й раптом затамував віддих, почалися тортури: бурі плями, сліпучі цятки, мов феєрверки, дзвони у вухах... Я страждаю, радісно повторював Жан Кальме, і щось наповнило йому кров чорним вогнем, якого він ніколи не забуде. Я обраний для страждань. Я повинен опиратися страхові, я повинен любити страждання. В голові паморочилось. Веселе сп'яніння втаємниченого і жертви. Потім малий піддався паніці, повітря з шумом повернулося в груди, небо знову набуло синьої прозорості, в яку тікали, мов форелі, голуби і чайки.